

הרב הלל בן שלמה

עלייה לרגל – ברכב!

תגובה למאמרו של הרב בנימין לנדאו "עלייה לרגל – ברגל" במעלין בקודש גיליון יט

א. פתיחה

ב. זריזים מקדימים לעלייה

ג. הצפייה לעתיד – עלייה המונית ברכב

ד. ריצה לדבר מצווה

ה. מהו שכר פסיעות?

ו. שלא יעלו "אלא ברגליהם" – למה הכוונה?

ז. סיכום להלכה ולמעשה

א. פתיחה

בגיליון יט (עמודים 121-135) התפרסם מאמרו של ידידי הרב בנימין הכהן לנדאו "עלייה לרגל – ברגל". לטענתו, יש עניין מיוחד לקיים את מצוות העלייה אל המקדש ברגל ממש, ולא ברכב. הרב לנדאו מודה כי אין כל חיוב בדבר, וכי המנהג המקובל בימי בית שני היה לעלות בעגלות ובבהמות, אולם בכל זאת הוא טוען, כי כאשר בפני האדם עומדות שתי אפשרויות: לנסוע ברכב או ללכת ברגל, עליו להעדיף דווקא את ההליכה הרגלית, למרות שדבר זה עלול להימשך זמן רב. לדבריו שם, מן הראוי שאף מי שתורתו אומנותו יתבטל מלימודו על מנת לקיים "הידור" זה, בכל אחד משלושת הרגלים.

הרב לנדאו מגיע למסקנה זו בעקבות סתירה, לכאורה, בין מקורות שמהם מוכח כי העלייה ברכב או על גבי בהמה היא דרך ראויה לקיום המצווה, וכך אכן היו נוהגים בעבר (בבלי פסחים צד, א; ירושלמי פסחים פ"ד ה"ז; מדרש תהילים מזמור מ"ב), ובין מדרש המופיע בדברי רבנו בחיי (שמות כ"ג, יד) ובספרי ליקוטי מדרשים מאוחרים (מדרש אגדה בובר לשמות שם, פסיקתא זוטריתא שם) אך הוא אינו יכול להצביע על מקורו בדברי חז"ל – ושם מופיע המשפט "שלא יעלו אלא ברגליהם", ולהבנתו הכוונה היא בניגוד לעלייה ברכב או בבהמה (להלן יתבאר מקור המדרש וביאורו).

העולה מדברי הרב לנדאו, כי במקורות המפורשים לפנינו בדברי חז"ל (וכן בדברי כל הראשונים), לא ראו לנכון להזכיר את ההידור המיוחד שיש לו השלכות רבות בהכנה לקראת הרגל, ובדרך כלל מי שהיה ביכולתו לנסוע בקרונות או על גבי בהמות

לא היה חושש להידור זה (כמובא בירושלמי שם "עשירים היו ובבהמה היו עולין"); אולם להלכה למעשה, יש לנהוג באופן אחר, ואף מי שיכול לנסוע ברכב, מן הראוי שיחשוש לדברי המדרש העלום (שלפי פירושו עומד בסתירה לפשטות דברי חז"ל), וילך ברגליו.

הרב לנדאו במאמרו מביא את דברי האגרות משה (קדשים וטהרות סימן כא) האומר כי אין כל משמעות להליכה הרגלית בדרך, משום שמצוות הראייה אינה אלא בעזרה עצמה. הרב לנדאו אינו מקבל את דברי האגרות משה, ולטענתו דעת הריטב"א אינה כן. אולם דברי האגרות משה לגבי מצוות הראייה, אינם אלא גמרא מפורשת בחגיגה (ז ע"א) אשר נפסקו ברמב"ם (הל' חגיגה פ"א ה"א) ומובאים בדברי ראשונים רבים נוספים (ראה לדוגמא ברש"י ובתוספות בתחילת חגיגה, ובר"ש וברא"ש בתחילת מסכת פאה), ואין כל חולק עליהם. גם את דברי הריטב"א המובאים בדבריו, אשר נאמרו בהקשר אחר לגמרי, אין כל צורך להעמיד כסותרים לדברי האגרות משה¹.

הרב לנדאו מביא ראייה לדבריו מתשובות האחרונים שכתבו באופן דומה לגבי הליכה לבית הכנסת, שיש להעדיף את ההליכה הרגלית על פני הנסיעה ברכב (ראשון להם בשו"ת תורה לשמה סימן מ, ובדורנו בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב, יז), וכן מדברי האחרונים שפסקו, שכשיש שני בתי כנסת יש להעדיף ללכת לרחוק מביניהם, על מנת לקבל "שכר פסיעות" (מגן אברהם המובא במשנה ברורה, ועוד). הרב לנדאו לומד מדברים אלו למצוות העלייה לרגל, ולמרות שהוא מביא דברי אחרונים רבים, שכתבו שאין לבטל תורה על מנת ללכת לבית הכנסת הרחוק יותר, בכל זאת הוא סובר ששלוש פעמים בשנה מן הראוי לכל אדם, ואף למי שתורתו אומנותו, להתבטל ולהרבות בטרחה הרגלית (במקום הנסיעה הקצרה), עבור מצוות העלייה לרגל. על פי

1. הריטב"א מבאר את הצורך בשני מיעוטים על מנת לפטור את העוסק במצווה מקריאת שמע: א. בשבתך בביתך. ב. בלכתך בדרך. לדברי הריטב"א, אילו היה כתוב רק "בלכתך בדרך", הייתי סבור שהפסוק בא למעט מצוות שקיומן כרוך בהליכה בדרך, כהוצאת המת, הכנסת כלה ועלייה לרגל; לפיכך הוסיפה התורה "בשבתך בביתך", כדי למעט מצוות שניתן לעשותן אף בישיבה בבית. מלשון הריטב"א לגבי שאר מצוות: "שאינן ההליכה גופה של מצווה" הסיק הרב לנדאו, שבעלייה לרגל ההליכה עצמה היא חלק מהמצווה, אך נראה שכוונת הריטב"א אינה כן, אלא כוונתו היא שמצוות אלו לא יכולות להתקיים בלי ללכת ולצאת מהבית, אך אין הוא בא לדון כלל באופן שבו יש לנהוג מחוץ לבית. פשוט, שאף הוא סבור שהמצווה מתקיימת רק בהגיע האדם לעזרה, כשם שמצוות הכנסת כלה אינה מתקיימת כל זמן שהכלה לא הגיעה למקום החופה (וכי גם בזה יש להחמיר ללכת ברגל?).

עלייה לרגל – ברכב!

המבואר בדברינו להלן, עצם הדין של ההליכה לבית הכנסת המרוחק בדווקא, אינו מוסכם, ויש מקום לומר, כי מצווה ללכת דווקא לבית הכנסת הקרוב, ובוודאי שזהו המנהג הפשוט והמקובל (ראה בשו"ת בצל החכמה ח"ד סימן יט, ובשו"ת ישכיל עבדי ח"ב אר"ח, ה).

לענ"ד גם דברי האחרונים המעדיפים את ההליכה הרגלית על פני הנסיעה ברכב – אינם מוסכמים, והחמרה בהם היא חומרא דאתי לידי קולא – שהרי בכך הוא מבזבז את זמנו על הליכה מיותרת, ומבטל תורה לשווא. מסיבה זו, אף כשנסיעה ברכב כרוכה בהוצאה כספית (בין בעלייה לרגל, ובין בהגעה לבית כנסת או בית מדרש), מסתבר שעליו לעשות כן; ואדרבה, יש מעלה מיוחדת במצווה שהוא זקוק להוציא עליה הוצאות, ממצווה שנעשית בחינם (משנה ברורה סימן תקפד ס"ק ח; וראה בביאור הלכה סימן תרנו ד"ה יותר מחומש, שאינו מחויב להוציא על כך יותר מחומש מנכסיו).

בדברינו להלן נשתדל להתייחס לראיות השונות המובאות בדברי הרב לנדאו ובדברי האחרונים שהוא הולך בשיטתם, אולם בראש ובראשונה נבאר מהו המצב הרצוי בעלייה לרגל.

ב. זריזים מקדימים לעלייה

במשנה בפסחים (פט ע"א) מובא:

האומר לבניו: הריני שוחט את הפסח על מי שיעלה מכם ראשון לירושלים. כיון שהכניס הראשון ראשו ורובו – זכה בחלקו, ומזכה את אחיו עמו.

הגמרא מבארת, כי אמירתו של אדם זה לבניו לא נועדה אלא לזרזן במצוות. ואף מביאה מעשה שמוכיח את חשיבות הזריזות למצווה בעניין זה:

מעשה וקדמו בנות לבנים, ונמצא בנות זריזות ובנים שפלים.

הגמרא אינה מציינת כיצד קדמו הבנות – האם משום שיצאו לדרך לפני הבנים או שקצב הליכתן היה מהיר יותר, או משום שנסעו בכלי תחבורה מהיר יותר. זריזות הבנות למצווה נקבעה משום שהגיעו לפני הבנים. כך גם אנו מוצאים לגבי עשיית הפסח בשלוש כיתות, שלמרות שישנו חיוב לערוך את הפסח בשלוש כיתות, הכת השלישית מכונה "כת עצלנית" (פסחים סה ע"א), משום שלכתחילה היה עליהם להקדים את הגעתם. ואף שייתכן שעיקובם נבע מהליכתם ברגל ולא ברכב – בסופו

של דבר ההידור האמיתי של עשיית המצוה באופן הנבחר, הוא דווקא בהגעה המוקדמת.

דברים אלו אינם עומדים בסתירה לדברי הרב לנדאו, שהרי ניתן לומר אף בדעתו, כי מעלת ההקדמה בזמן, חשובה ממעלת ההליכה הרגלית. מכל מקום יש ללמוד מכאן, כי כאשר ישנה אפשרות להקדים את ההגעה על ידי רכב, ההליכה הרגלית אינה ראויה. לענ"ד, אף מי שמתקדים את שעת יציאתו הרגלית כדי שלא לאחר, גורע בכך שמתבטל מלימודו בשל כך (למרות שרק בשלב מאוחר יותר יהיה בידו רכב היכול להביאו במהרה למקום).

ג. הצפייה לעתיד – עלייה המונית ברכב

נאמר בתורה "כי אורישי גויים מפניך והרחבתי את גבולך... בעלותך לראות את פני ה' אלוקיך, שלוש פעמים בשנה" (שמות ל"ד, כד); ומבאר רש"י במקום:

"והרחבתי את גבולך" – ואתה רחוק מבית הבחירה ואינך יכול לראות לפני תמיד, לכך, אני קובע לך שלוש רגלים הללו.

משמע מדבריו, כי קביעת שלושת הרגלים נעשתה מכורח המציאות, שישראל אינם יכולים להגיע למקדש בתדירות גבוהה, אולם דבר רצוי ביותר הוא לבוא אל המקום כמה שיותר, ולא להסתפק בשלושה פעמים בשנה בלבד. וכך משבח המדרש את אלקנה, אשר היה עולה לרגל ארבע פעמים בשנה: "שלושה מן התורה ואחת שקיבל עלי" (תנא דבי אליהו רבה פרשה ט).

בנבואותיהם של ישעיהו (פרק ס"ו) ויחזקאל (פרק מ"ו), אנו מוצאים תיאורים של עלייה המונית למקדש בכל שבת ובכל ראש חודש. וכך נאמר בפסיקתא רבתי:

אמר להם: בני, בעולם הזה כמה פעמים הייתם עולים? לא שלשה פעמים בשנה? כשיגיע הקץ אני בונה אותו, ואין אתם עולים שלשה פעמים בשנה, אלא **כל חודש וחודש ובכל שבת ושבת אתם עתידים להיות עולים**... (פסיקתא רבתי פסקה א, מובא בילקו"ש ישעיהו, תקיד).

כיצד ניתן יהיה לבוא בתדירות כזו גבוהה אל המקדש? וכי לעתיד לבוא גבולנו לא יהיה כל כך רחב? שאלה זו מופיעה בילקוט שמעוני שם, ומהתשובה מתברר, כי עלייה זו אינה נעשית ברגל:

והיאך אפשר שיבא כל בשר בירושלים בכל שבת ובכל חודש? אמר רבי לוי: עתידה ירושלים להיות כארץ ישראל, וארץ ישראל ככל העולם כולו, והיאך באים בראש חודש

עלייה לרגל – ברכב!

ובשבת מסוף העולם? אלא **העבים באים וטוענים אותם ומביאים אותם לירושלים** והם מתפללין שם בבוקר...” (ילקוט שמעוני ישעיהו, תקג)

אף אם נסביר את דברי המדרש שלא כפשוטם, מכל מקום, המדרש אינו רואה ערך מיוחד בעלייה הרגלית. כך גם אנו רואים בדברי הנביא ישעיהו (ס"ו, כ) המתאר כיצד יביאו הגויים את ישראל לירושלים: **”בסוסים, וברכב, ובצבים ובפרדים ובכרכרות...”**; ועל פי פסוק זה מבואר במדרש לקח טוב – פסיקתא זוטרתא (שיר השירים סימן ו אות יב) הפסוק **”לא ידעתי נפשי שמתני, מרכבות עמי נדיב”** – שהכוונה היא לרצון העתידי: **”להיות עולה לירושלים במרכבות”**. ולא נראה שפסוקים ומדרשי חזון אלו המתייחסים למצב הרצוי בזמן הגאולה, מתארים עלייה שאינה מן המובחר.

נראה, כי לאור ההתפתחויות הטכנולוגיות של דורנו, אפשרויות ההגעה לירושלים ובחזרה מכל מקום ברחבי הארץ, הן הרבה יותר פשוטות מאשר בעבר. כאשר האנושות כולה תרצה להשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותה, לשם הבאת כל ישראל אל ירושלים בכל שבת ובכל ראש חודש, הדבר ניתן להיעשות. כמובן, שלשם כך יהיה צורך בשימוש בכלי תחבורה שונים, ולא בעלייה רגלית בלבד.

ד. ריצה לדבר מצווה

בגמרא בברכות (ו ע"ב) מובאים לימודים לגבי המצווה לרוץ לבית כנסת, ולכל דבר מצווה, ואפילו בשבת. ההבנה הפשוטה היא, שעל האדם להזדרז לעשות את המצווה במהירות האפשרית, כפי שמבאר הרמח"ל המאריך בחשיבות הזריזות שקודם המצווה, ומביא מקור זה ומקורות נוספים לדבר:

שלא יחמיץ האדם את המצווה, אלא בהגיע זמנה או בהזדמנה לפניו או בעלותה במחשבתו, ימהר יחיש מעשהו לאחוז בה ולעשות אותה **ולא יניח זמן לזמן שיתרבה בינתיים**. כי אין סכנה כסכנתו, אשר הנה כל רגע שמתחדש, יוכל להתחדש איזה עיכוב למעשה הטוב (מסילת ישרים פ"ז, "בביאור חלקי הזריזות").

כך היא גם פשוטות הפסוקים מספר הושע המובאים בלימודי הגמרא "ונדעה **נרדפה** לדעת את ה' (ו', ג) – ביטוי המלמד על ריבוי ההשתדלות, כפי שמבאר במצודת ציון שם; "אחרי ה' ילכו כאריה ישאג, כי הוא ישאג **ויחרדו** בנים מים" (י"א, י) – ביטוי המלמד על הזריזות הגדולה ללכת אחרי ה'.

במסכת כלה רבתי (ה,ד) מובא שדוד המלך למד מאחיתופל כי יש לרוץ לבית הכנסת, והוא שיבח זאת באומרו "דרך מצוותיך ארוץ" (קי"ט, לב). מפסוק זה למדים במדרש (אוצר המדרשים אייזנשטיין עמוד 395, מובא במחזור ויטרי סימן תקלג), כי הזריז במצוות הקב"ה מרחיב את ליבו ומאיר את עיניו, כמופיע כהמשך הפסוק שם – "כי תרחיב ליבי".

במדרש נוסף (אוצר המדרשים שם – חופת אליהו עומד 164, מובא במנורת המאור עמוד 483) מובא, כי "מי שאינו רץ לדבר מצווה" הוא מנודה לשמים. המדרש פותח במניין "שבעה מנודים לשמים", ומוסיף אליהם את מי שאינו רץ לדבר מצווה. באופן דומה מופיעים בברייתא בגמרא בפסחים (קיג ע"ב) שבעה המנודים לשמים – שהם שבעת הראשונים ברשימה זו, ולאחריהם נזכרת דעה נוספת: "ויש אומרים אף מי שאין מיסב בחבורה של מצווה". כלומר, האדם אשר אינו מיסב בסעודת המצווה, הוא האדם אשר אינו רץ לדבר המצווה, שזהו ביטוי לעצלות (על פי חידושי רמ"ט לשו"ע יו"ד רסה,יב, ויפה ללב לרב פלאגי ח"ג על השו"ע שם). וכמובן, שאין כל עדיפות להגעה ברגל לסעודת המצווה, על פני נסיעה ברכב.

בניגוד לכל המתבאר עד כה, בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סימן יז) רוצה לומר, כי טעם הריצה אינו בגלל ההגעה המהירה, אלא בגלל התעוררות הגוף הנגרמת ממנה. הצי"א לומד כן מדברי הצ"ח בברכות שם, המחלק בין ריצה לבית הכנסת כשזמנו בהול, שלדעתו רק באופן זה התירו בשבת, לבין כאשר זמנו אינו בהול, שאז יש בדבר מצווה בימות החול להראות את חשקו למקום, אך אין היתר לדבר בשבת. משמע שלריצה לבית הכנסת יש ערך עצמי גם כשאיננו מאחר.²

הצ"ח עצמו אינו מזכיר שטעם הריצה הוא בגלל הפעילות הגופנית שבה, ונראה לבאר בדעתו בניגוד להבנת הצי"א, כי חשקו הגדול בא לידי ביטוי כאשר הוא מגיע

2. הצי"א שם מדקדק מהרמב"ם שכתב בהלכות שבת (פכ"ד ה"ה) "מותר לרוץ" ואילו בהלכות תפילה (פ"ח ה"ב) כתב "מצווה לרוץ", שבשבת זהו היתר רק כשזמנו בהול. אולם יש לתמוה על דבריו, שהרי ברמב"ם כלל לא נזכרת חלוקה זו, ומסתבר שההיתר לרוץ נאמר גם כאשר אין זמנו בהול (וגם בשאר הפוסקים ההיתר מובא בפשטות ללא כל חלוקה בעניין זה). נראה להבין בפשטות את דברי הרמב"ם, שבהלכות תפילה הנידון הוא המצווה של התפילה ועל כן עליו להזדרז לצרכה, ואילו בהלכות שבת הנידון הוא מצד ההיתר לבצע מצווה זו בשבת למרות האיסור הכללי לרוץ בשבת.

עלייה לרגל – ברכב!

בזריזות למקום ונמנה עם העשרה הראשונים כמבואר בברכות (מז ע"ב) – "לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וימנה עם העשרה הראשונים..." (ואף אם הוא אינו נמנה עם העשרה הראשונים, יש מצווה בעצם נוכחותו בבית הכנסת, ראה ברמב"ם הל' תפילה פי"א, ה"ט), ובוודאי שאם הוא היה מגיע באופן המביאו במהירות גדולה יותר מאשר בריצה, כגון ברכב, הדבר היה משובח עוד יותר.

הצי"א מדייק כן גם מדברי רבנו יונה, הכותב כי "מתוך חשקו ותאוותו הוא הולך במרוצה", אולם גם בדברי רבנו יונה מסתבר לומר, כי המרוצה הנזכרת בדבריו באה בניגוד להילוך איטי, אך לא בניגוד לפעילות שתהיה מהירה יותר מריצה, כמו נסיעה.

אמנם, לדעת הפרישה (או"ח צ', טז) הריצה צריכה להיות דווקא בסמוך לבית הכנסת, על מנת שיהיה ניכר כבוד המקום, ומשתמע מדבריו כי מטרת הריצה היא להביע כבוד למקום, ולא עצם המהירות שבהגעה (אם כי אף הוא מודה שדין זה חל רק בסמוך לבית הכנסת, וכשכבוד המקום אינו ניכר מהריצה, עדיפה המהירות). הפרישה לומד את דבריו מדברי רבנו יונה בספר היראה, הכותב "ובבואו סמוך לבית הכנסת ימהר פעמיו, כמו שנאמר – 'בבית אלהים נהלך ברגש'". נראה, שרבנו יונה פירש את המילה "ברגש" מלשון ריצה (כתרגום שם: "בסרהוביא"), בניגוד לרמב"ם, הלומד מפסוק זה על הליכה בעזרה בנחת ובאימה (בית הבחירה ז, ה).

מכל מקום, מהעובדה שרבנו יונה למד זאת מהפסוק "בבית אלוהים נהלך ברגש", ולא מהפסוק שממנו לומדת הגמרא בברכות את המצווה לרוץ לבית הכנסת – "נרדפה לדעת את ה'" – משמע שכוונתו לדין נוסף, שצריך לרוץ בסמוך לבית הכנסת, ואינו בא למעט מהריצה שהוזכרה בגמרא בברכות (שמטרתה היא ההגעה במהירות). וכך מבואר בדעתו בספר שתי ידות המובא בדברי אחרונים רבים המשיגים על הפרישה (כנסת הגדולה; יפה ללב ח"א או"ח שם; כף החיים או"ח ח"ב), וראה באריכות בבירור הלכה (ח"א לרב זילבר על השו"ע שם), המבאר שאין כל חבר לפרישה ויש לדחות את דבריו מההלכה. גם המשנה ברורה (או"ח צ' ס"ק מ) המביא את דברי הפרישה, אינו מביאם כלשונם (כפי שהם לפנינו), אלא מוסיף וכותב "דעיקר הריצה יהיה סמוך לבית הכנסת", ומשמע מדבריו, כי אין הוא בא לומר שבשאר הדרך אין צורך בריצה. ואכן, מדברי המשנה ברורה נראה כדברינו, שהמטרה המרכזית של הריצה אינה אלא בשביל המהירות, כפי שהוא מדגיש בתחילת דבריו בעניין זה (ס"ק מ), שלא יעמוד באמצע הדרך להסיח עם חברו, משום שמצוי שיאחר לתפילה בגלל זה; ובהמשך דבריו המ"ב כותב (שם ס"ק מג): "אם יוצא על מנת לחזור מצוה לרוץ מ, כדי לחזור מהר, וכן אם יוצא מבית הכנסת לבית המדרש כדי ללמוד תורה". כך יש גם

ללמוד מלשון כף החיים (שם): "דהריצה אינה בשביל הרואים... אלא בשביל עצמו כדי שיעשה המצווה בזריזות, ואם כן, מתחילת עשייתה צריך שתעשה בזריזות..."³.

ה. מהו שכר פסיעות?

במסכת סופרים (יח, ח) מובאת דרשה של רבי אלעזר בן עזריה:

"אתם ניצבים היום כולכם, טפכם נשיכם. אנשים באים לשמוע, נשים כדי לקבל שכר

פסיעות, טף למה בא? כדי ליתן שכר למביאייהן....

מהו שכר הפסיעות המתואר כאן? נראה לבאר זאת על פי האמור בגמרא בברכות (ו ע"א), בסמוך לדרשות הנ"ל על המצווה לרוץ: "אגרא דפרקא – רהטא". מבאר שם רש"י, כי עיקר השכר שהאנשים מקבלים על השתתפותם בדרשה, היא על ריצתם למקום, משום שבדרך כלל הם אינם זוכרים את מה שהם למדים שם, ועל כן הם אינם זוכים לשכר הלימוד.

בגמרא בסוטה (כב ע"א) מסופר על אשה אלמנה שהייתה הולכת בכל יום להתפלל בבית מדרשו של רבי יוחנן, למרות שהיה לה בית כנסת בשכונתה – כדי לקבל שכר פסיעות; ועל כך אומר רבי יוחנן "למדנו קיבול שכר מאלמנה". על פי דברי הגמרא ניתן להבין, כי כאשר יש לאדם בעירו שני בתי כנסת, מצווה עליו ללכת דווקא לבית הכנסת היותר רחוק, כפי שאכן כותב המגן אברהם (סימן צ ס"ק כב), וכמה מהאחרונים העתיקו להלכה את דבריו.

אולם הר"ף והרמב"ם והטוש"ע וכל שאר הראשונים אינם מזכירים זאת, ומסתבר שהם לא סברו כן; וכבר הבאנו בפתיחה את דברי האחרונים האומרים, כי המנהג הוא ללכת דווקא לבית הכנסת הקרוב (ראה בשו"ת בצל החכמה וישכיל עבדי שם המביאים רבים מהם). בביאור הדבר כתבו כמה מהאחרונים, כי אין כל מעלה בהליכה לבית כנסת רחוק, וטעם הדבר שהאשה האלמנה היתה הולכת דווקא לבית מדרשו של רבי יוחנן, הוא משום שהיתה מעלה מיוחדת שם: או משום שהיה זה מקום התורה,

3. ראייה נוספת לכך שהריצה נועדה למהר את ההגעה, נראה ללמוד מהמבואר בגמרא שם, כי ביציאה מבית הכנסת אין לפסוע פסיעה גסה, בניגוד להגעה אליו. אם נאמר כי יש עניין בעצם ההליכה, הרי שהיה מקום להימנע מלפסוע פסיעות גסות אף בהליכה, על מנת להרבות בפסיעות (אשר מעוררות את הגוף, כדברי הצי"א). על כן נראה לומר, כי המתעכב ומרבה בפסיעות קטנות, אינו זוכה כלל לריבוי שכר עבור פסיעות אלו, וכך דעת הרב קנייבסקי (בספר שאלת רב פרק כ"ד שאלה ל"ח), וכפי שמבאר דבריו בספר דן ידן על ברכות שם.

עלייה לרגל – ברכב!

או משום שהיה שם רוב עם (שו"ת מהרש"ג שם), או משום שהיה זה מקום תפילתה הקבוע (שו"ת דברי מלכיאל ח"ה סימן יט). ויש המסבירים, כי דברי הגמרא על שכר הפסיעות נאמרו דווקא לגבי אשה, משום שלאיש אין ללכת לבית כנסת יותר רחוק בגלל ביטול התורה שבדבר (משנה הלכות ח"ה סימן כד; וכן דעת הרב חיים קנייבסקי, כמובא בקונטרס 'גם אני אודך' סימן כז); או משום שהאשה אינה מחויבת להתפלל בבית כנסת, והאיש אשר מחויב להתפלל בבית כנסת צריך להתפלל דווקא בבית הכנסת הקרוב אל ביתו, משום שאין מעבירים על המצוות (ספר גזע ישי מערכת א אות כז).

בגמרא בבבא מציעא (קז ע"א) מופיעה מחלוקת בין רב לרבי יוחנן בביאור הברכה "ברוך אתה בעיר". לדעת רב, הכוונה היא שביתך יהיה סמוך לבית הכנסת; ואילו לדעת רבי יוחנן, הכוונה היא שבית הכסא יהיה סמוך לביתך, והוא אינו מפרש כדברי רב, משום שלדעתו על ההליכה לבית הכנסת יש שכר פסיעות. לדעת רב הברכה העדיפה היא המגורים בסמוך לבית הכנסת המאפשרים הגעה מהירה. האם רבי יוחנן חולק וסובר שריחוק המקום עדיף משום שכר הפסיעות? – נראה שאין מכאן ראייה לכך שהרי מדובר כאן בעיר שיש בה בית כנסת אחד, ומשום כך הברכה העדיפה היא שאת הטרחה יעשה בדרכו לבית הכנסת שיש עליה שכר פסיעות מאשר בדרכו לבית הכסא (על פי שו"ת מהרש"ג או"ח סימן כז).

כמו כן דברי הלל הזקן על הטרחה שהיתה לו בעלייה לרגל: "לפום צערא אגרא" (אבות דרבי נתן נוסחה ב פכ"ז; הובא בדברי הרב לנדאו) יש לפרש כמצב של דיעבד – כלומר, עליית הלל הזקן מבבל ברגל הייתה מכיוון שהוא היה עני, ולא היה ביכולתו לנסוע ברכב במהירות, ולמרות זאת ניחם הלל את עצמו שלכל הפחות יקבל על כך שכר טרחה.

שכר פסיעות – בכל המצוות

רבי יוחנן בגמרא בסוטה שם מסיק בעקבות המעשה הנזכר: "למדנו קיבול שכר מאלמנה". פשוט הדברים היא, שקבלת השכר הנלמדת אינה מתייחסת רק לגבי הליכה לבית כנסת, אלא לכל המצוות שבהם האדם צריך לטרוח הרבה עד שיקיימם, וכפי שמבאר רש"י במקום (ד"ה וקיבול): "למדנו שיטריח אדם עצמו במצווה לקבל שכר יותר". זו גם ההבנה הפשוטה בדברי הלל הנ"ל המתייחסים לעלייה לרגל "לפום צערא אגרא", אשר מופיעים במשנה המסיימת את מסכת אבות (סוף פ"ה), ושם לא נזכרת כלל הליכה לבית כנסת; והכוונה ברורה כמו שמפרש שם רע"ב: "כפי רוב הצער

שאתה סובל בלמוד התורה ועשיית המצוה, יהיה שכרך מרובה". ובפירוש הרשב"ץ לאבות שם למד ממעשה באלמנה הנ"ל ק"ו לטורח על לימוד התורה.

כך גם מופיע בתיקוני זוהר (דף קלא עמוד ב):

כל פקודין דהליכה תליין ברגלין, כגון הליכה לבי כנישתא, הליכה לברית מילה, הליכה למת מצוה או לכל הליכה דמצוה...

וכך הוא לשון רבנו בחיי בתחילת פרשת עקב (דברים ז, יב):

פסיעות של מצוה, כגון ללכת אל בית הכנסת ולבית המדרש, ולבקר את החולים, וללוות את המתים, ולנחם אבלים, כל אלו מצוות של פסיעות ושכרן גדול...⁴

בפלא יועץ ערך 'הכנה לשבת' מספר על מוהר"א הלוי ז"ל, שהיה "מרבה בפסיעות לקנות צורכי שבת אחד, כי יש שכר פסיעות, והיה עושה הכל על ידו כי מצווה בו יותר מבשלוcho".

כל זה, בניגוד לדברי המהר"ל המובאים בדברי הרב לנדאו, הרוצה לומר כי דווקא בהליכה לבית כנסת יש שכר פסיעות, בגלל השכינה השורה שם (ולא במצוות אחרות). וראה בשו"ת בצל החכמה (שם) המתייחס לדברי המהר"ל ודוחה אותם, וכך מבאר גם בשו"ת משנה הלכות (שם), כי אף בשאר המצוות יש שכר פסיעות.

האם יש מצווה ללכת בדרך הארוכה?

לכאורה, אם אכן יש שכר פסיעות כאשר הולכים אל בית הכנסת היותר רחוק מבין השניים שלפנינו, הרי שאף אם היה לפנינו בית כנסת אחד, הייתה עלינו מצווה ללכת אליו דווקא בדרך הארוכה ולא בדרך הקצרה, ואולי אף להאריך את הדרך על מנת להגיע אליה. ואכן, יש מהאחרונים מי שכותב, כי אף אם הוא מאריך את דרכו לכיוון בית הכנסת, יש לו שכר פסיעות (מגן גיבורים סימן צ סעיף ח; חכמת שלמה על השו"ע או"ח תרעא, ח). אולם הדוחק בכך הוא עצום, וראה בספר אפיקי מגינים (סימן צ ס"ק לג) המקבל את סברת המגן אברהם הנ"ל (שיש ללכת אל בית הכנסת הרחוק כשיש לפני שני בתי כנסת), ובכל זאת הוא כותב, כי במקרה שיש לו רק בית כנסת

4. רבנו בחיי אינו בא למעט שיש מצוות אחרות שאין שכר על הטרחה בהם, אלא רק להדגיש את השכר של הפסיעות המשתמע מהמילה "עקב"; וכך בתיקוני זוהר שם מובא פירוט על שאר המצוות שמשמשותם לצרכם בשאר איברי הגוף.

עלייה לרגל – ברכב!

אחד, אין לו ללכת דווקא בדרך הארוכה. בשו"ת דברי מלכיאל (שם) תמה על עצם דברי המגן אברהם הנ"ל, מכח אפשרות זו:

ואטו אם ישלח אחד שליח למקום קרוב, והשליח יקיף וילך בדרך רחוקה מאוד, ויבוא בדרך ההוא למקום שנשלח אליו. מי זה יאמר שיוכל לדרוש ממשלחו שכר בעד הדרך רחוקה שהלך?

בשו"ת תרומת הדשן (ח"ב תשובות ופסקים סימן קיט) כותב, כי כאשר הוא עולה לתורה, הוא נוהג לעלות ממקומו דווקא בדרך הקצרה, על פי האמור "הנכנס לעזרה – נכנס בקצרה ויוצא בארוכה". דברים אלו מובאים על ידי הדרכי משה (או"ח סימן קלט) והבית יוסף (שם סימן קמא), ונפסקים להלכה בשולחן ערוך (שם קמא, ז). בעל תרומת הדשן אינו מביא את מקור הלימוד לכניסה דווקא בדרך הקצרה, וכבר תמה על כך הגר"א בביאורו שם, שציטוט זה אינו מופיע בשום מקום. לדברי הגר"א, יש ללמוד דווקא מהעלייה למזבח, שהיו עולים מימין; וכדבריו אכן מפורש בבבלי תא דמלאכת המשכן (פרק יב), שהנכנס לעזרה או להיכל צריך להיכנס לימין, כמו בכניסה להר הבית ובעלייה למזבח. אמנם, המשנה ברורה מקבלת להלכה את דברי השולחן ערוך, ומבאר שיש בכך משום כבוד הציבור, שלא ימתינו לו, וגם משום כבוד התורה, בכך שהוא מראה כי היא חביבה עליו והוא ממהר לקרוא בה (ומקורו בפרי מגדים). נראה פשוט ללמוד מכאן, כי כל עוד לא מקיימים את המצווה בפועל אלא רק מתכוננים לקראתה, יש להזדרז ולקיימה ואין להתעכב בדרך. וכך כותב החת"ם סופר (או"ח סימן קפז): "דודאי הנכנס מחול אל הקודש יש לו לכנס דרך היותר קצרה" (ורק בתוך מקום הקודש יש עניין להאריך את בדרך בפנייה לימין, אך טעם הדבר הוא משום חשיבות צד ימין, ולא משום שיש שכר פסיעות למי שמאריך את דרכו). מסתבר, שלמרות שהציטוט האמור בדברי תרומת הדשן אינו מופיע לפנינו במפורש, הרי שיש ללמודו מכל המקורות העוסקים בזריזות וריצה אל בית הכנסת ולמקדש.

ו. שלא יעלו "אלא ברגליהם" – למה הכוונה?

במדרש אגדה (בובר, וכן הוא בפסיקתא זוטרתא לקח טוב) על הפסוק "שלוש פעמים בשנה" (שמות כג, יז) נאמר:

אין פעמים אלא רגלים – שלא יעלו אלא ברגליהם, וכן הוא אומר: "מה יפו פעמיך בנעלים" (שיר השירים ז', ב).

בשׁו"ת ציץ אליעזר (שם) מבין ממדרש זה, כי יש חיוב לעלות לרגל דווקא ברגל ולא ברכב ולא על גבי בהמה. כפי שמזכיר הרב לנדאו במאמרו, מדרש זה מצוי לפנינו רק בספרי ליקוטים אשר נדפסו בתקופה מאוחרת, אלא שלדעתו לשון המדרש מעיד על כך שמקורו מתקופת חז"ל.

במדרש זה לא נזכר במפורש שהמילה "ברגליהם" באה למעט רכיבה בקרון או על גבי בהמה. ומכיוון שעל פי מה שביארנו (ראה בפתיחה) מדרש זה סותר כמה ממקורות חז"ל, נראה מן הראוי שלא לחדש מחלוקת בדברי חז"ל ממדרש עלום זה, ויש ליישב את הדברים באופן שהם לא יעמדו בסתירה אליהם.

גם לפי ההבנה הנזכרת שיש עניין ללכת דווקא ברגל, ייתכן לומר שהכוונה היא להליכה בתוך מקום הקודש, כמתואר בדברי הנביא יחזקאל על כניסת העם במועדים משער אחד ויציאה מהשער שכנגדו, שמכך למדו חלק מהראשונים (לגרסתם בגמרא בברכות סב ע"ב ובמגילה כט ע"א), כי יש מצווה למי שנכנס לבית כנסת להתפלל, לצאת מהצד שכנגד.⁵ לדעת הר"ן (על הר"ף במגילה שם), טעם הדבר הוא משום חיוב המקום; ואילו לדברי רש"י ביחזקאל (מו,ט), זו מצוות הראייה: "שייראו יפה יפה בעזרה". כך ניתן גם לבאר את הכניסה להר הבית דרך ימין המתוארת במשנה במידות (פ"ב מ"ב; שיש בזה משום חביבות המקום – אולם נראה כי הטעם השני שייך דווקא בעזרה ודווקא ברגל), וכן לשאר המקומות שבקודש, כמבואר לעיל על פי דברי ברייתא דמלאכת המשכן.

אולם נראה, כי אף המקור למדרש זה אינו כל כך עלום מעינינו, והוא מופיע לפנינו במפורש בספרי (ראה פסקה קמג) ובגמרא בחגיגה (ג ע"א), הפותחים באותם מילים של המדרש "אין פעמים אלא רגלים". אלא שלדברי הגמרא, ההדגשה "אלא רגלים" באה למעט בעלי קבים. כלומר, אנשים שאינם עולים ברגליהם אלא בעזרת קבים, פטורים מן הראייה. כך גם נראה שהבין רבנו בחיי את דברי המדרש, ועל כן הוא מביא אותו בביאור הפטורים מן הראייה הנלמדים מלשון הפסוק "רגלים" (שמות כג,ד): "ואם כן למה נאמר 'רגלים' בלשון רגלים? פרט לבעלי קבין, להוציא את החגר והסומא ואת החולה והזקן והקטן שאין יכולין לעלות ברגליהם. ובמדרש...". אמנם, מדברי רבנו בחיי בציטוט המדרש "אזהרה שלא יעלו אלא ברגליהם", משתמע שאין זה רק פטור אלא איסור (המילה "אזהרה" אינה מופיעה במדרשים); אך ניתן לבאר

5. הלכות גדולות סימן כד עמוד רסו; רי"ף ברכות שם; רא"ש מגילה ד,ט; טור אר"ח סימן קנא (וכן נוקטים המשנה ברורה שם ואחרונים רבים נוספים).

עלייה לרגל – ברכב!

בדעתו, שאכן אין זה מכבוד המקדש שמי שאינו יכול לעלות ייכנס אליו בעזרת אמצעים נוספים, כפי שאומרת שם הגמרא (ד ע"ב) על המפונק שאינו יכול לעלות ברגליו: "מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי".

להבנת רש"י שם, המדובר במי שאינו יכול לבוא בלי לשים מנעל על רגליו, ועל כן כניסתו ממילא אסורה לתוך הר הבית; ואילו להבנת הרמב"ם (הל' חגיגה פ"ב ה"א), המדובר באדם רך וענוג, שאינו יכול לעלות על רגליו. לדברי רש"י בשבת (סו, א ד"ה ונכנסין), קביים העשויות מעור ומורכבות על גבי הרגליים נחשבות למנעל ואין להיכנס בהם להר הבית; ונראה כי באופן זה רש"י מפרש את בעלי הקבים הנזכרים בגמרא בחגיגה (ראה ברש"י שם ג ע"א ד"ה פרט). גם אם נאמר, כי אין המדובר בקב שברגלו אלא במקל המוחזק בידו (בדומה לפירוש ר"י בתוספות בשבת סה, ב ד"ה הקיטע), הרי שאף במקל הכניסה להר הבית אסורה, כמבואר במשנה בברכות (נד ע"א). וכך כותב בעל תורה תמימה בביאור דרשה זו (שמות פרק כ"ג הערה קיז): "דמי שאין רגלו נאה כגון בעלי קב, אין מן הכבוד לעלות לרגל".

לדעת הרב לנדאו, מאחר שמי שאינו עולה ברגליו פטור מן הראייה (כמבואר במשנה הראשונה בחגיגה ובמקורות הנ"ל), יש לומר כי ישנו עניין מיוחד לשימוש ברגליים בשביל העלייה. אומנם, אין הדבר מהווה ראייה, שכן מסתבר לומר כי ציווי התורה מתייחסים תמיד להליכה הרגלית, משום שלא לכל אחד ישנה אפשרות לנסוע ברכב, וכפי שמבאר במקום המאירי: **"שלא חייבה תורה לעלות על ידי רכיבה"**.

כך נראה להבין את זמן שאילת הגשמים שהוא כאשר יגיע אחרון שבישראל לנהר פרת (תענית י ע"א), ובפשטות חמישה עשר הימים האלו הם זמן ההליכה מירושלים לנהר פרת, שמתחשבים במי שאינו רוכב אלא הולך (כן הוא במאירי בבא מציעא כח ע"א, אם כי בשמ"ק שם כותב בשם הר"ן, שהכוונה היא לזמן רכיבה – שהיא הדרך המקובלת של העלייה, ולפי דבריו אין אנו מתחשבים במי שהולך ברגל). גם בגמרא בפסחים (צד ע"א) אנו מוצאים בהגדרת הדרך הרחוקה לעניין הפסח, כי הדבר אינו נמדד בזמן בו הוא יכול להגיע, אלא במרחק, ועל כן אף אם הוא יכול להיכנס בסוסים ובפרדים, הוא נחשב כנמצא בדרך רחוקה. מאידך גיסא, אם הוא עומד לפניו מן המודיעים, אולם יש לפניו גמלים וקרונות המעכבים אותו, בכל זאת הוא אינו נחשב כנמצא בדרך רחוקה.⁶ ויש מי שכותב, כי בסוף הדרך, כאשר הוא כבר נמצא בתוך הר

6. בכמה מקומות בגמרא אנו מוצאים שיעור המתייחס לאדם הצריך ללכת למרחק מיל (ראה בברכות טו ע"א) ובפשטות המדובר דווקא בהליכה ואין להוסיף זמן גם אם הוא רוכב, כפי

הבית, אין לו לרכב על גבי קרון או על גבי בהמה, משום מורא המקום (בשו"ת אגרות משה חלק קדשים וטהרות סימן כא; אם כי בספר אבני המקום על חגיגה ד ע"ב למד מדברי המאירי הנ"ל בניגוד לדבריו, שאף בהר הבית מותר לרכב על בהמה).

ז. סיכום להלכה ולמעשה

1. בכל מצווה ומצווה על האדם להתאמץ ולהזדרז לעשותה בהקדם האפשרי ובעזרה הטובה ביותר, ולשם כך עליו להשתמש בכל האמצעים שברשותו.
2. מצווה על האדם לרוץ לבית הכנסת, ולהגיע בדרך הקצרה ביותר. אם באפשרותו לנסוע לשם ברכב, מצווה עליו לעשות כן על מנת להגיע במהירות. אם אין סיבה מיוחדת, על האדם להעדיף להתפלל בבית הכנסת הקרוב אל ביתו.
3. אם ישנה מעלה בבית כנסת הרחוק מביתו (כגון שהוא מקום לימודו או שיש שם רוב עם, או שיש לו מקום קבוע שם להתפלל), האדם הטורח בהליכתו לשם זוכה לשכר מיוחד עבור הטרחה שבהגעה למקום, והיא המכונה "שכר פסיעות".
4. "שכר פסיעות" שייך בכל מצווה שבה האדם מהדר וטורח ללכת למקום רחוק עבור ההידור, ולא רק בהליכה לבית כנסת, אולם אין לו לבטל תורה בשביל ללכת למקום רחוק ללא צורך.
5. גם במצוות העלייה לרגל, מצווה על האדם לבוא בזריזות בדרך הקצרה ולהיעזר כפי יכולתו באמצעי התחבורה היכולים לשמש אותו, ואין לו לבטל תורה בשביל לקיים הליכה רגלית.
6. מאחר שלא לכל אחד ישנה אפשרות לעלות ברכב, התורה פוטרת מלעלות את מי שאינו יכול לעלות ברגל, לגמרי.
7. הארכת הדרך מוצדקת רק כאשר האדם נמצא בתוך מקום הקודש: בהר הבית, בעזרה, בעלייה למזבח ובהיכל – שם יש לפנות דווקא לצד ימין בכניסה (אף כשהדרך השמאלית קצרה יותר עבורו), בגלל חשיבות המקום. כמו כן, יש עניין שעולה הרגל יצא בפתח הנמצא בצד השני של העזרה ושל הר הבית, ולא מהפתח שבו הוא נכנס, משום חביבות המקום.

שכותב המשנה ברורה סימן צב ס"ק יז (ולא כמו שכותב בתשובות והנהגות חלק א סימן צח, שהולכים לפי זמן נסיעתו ברכב. אמנם, ראה בביאור הלכה סימן קסג ד"ה ברחוק, ויש לחלק).